

SLAVISMY V RUMUNŠTINĚ

Pavel B e n e š , Brno

Při zkoumání přejatých slov je třeba odpovědět především na tyto otázky: Z kterých jazyků přejatá slova pocházejí? Které slovní druhy jsou přejímány? Jakých oborů se týkají přejatá slova?

Odpovíme napřed na poslední otázku. V novějším rumunském slovníku, kde jsou na konci hesel uváděny etymologie^{1/}, je zhruba 2.100 slavismů, z nichž zaokrouhleně 21 procent označuje činnost, 12 procent nástroje, 10 procent vlastnost, po 6 procentech flóru, terénní útvary, zaměstnání, po 5 procentech církevní okruh, faunu, 3 procenta jídlo a pití, po dvou a půl procentě vojenství, odívání, bydlení, zřízení. Zbytek pak ve stále nižším procentě náleží dalším oborům. Tato otázka je vlastně nejzajímavější. Můžeme vysvětlovat nejen změny tvarů a významů, ale navíc hledat, odkud, kudy a v které době přišlo slovo. Každé přejaté slovo má svou historii a některá z nich si zaslouží, aby se o nich psaly monografie.

Statistická odpověď na druhou otázku, které slovní druhy se přejímají, je docela stručná. Podle našeho zkoumání je to 75 procent substantiv, 16,8 sloves, 6,8 adjektiv, 1 procento příslovců a 0,4 procenta číslovek, předložek a citoslovců. Za zmínku stojí, že nejodolnějším druhem slov, kam jen výjimečně mohou proniknout přejatá slova, jsou zájmena. V rumunštině jsme takový případ nenašli.

Podobně stručná je odpověď i na otázku, z kterých slovanských jazyků pocházejí přejatá slova. Ve zmíněném slovníku jsme jich našli 9: staroslověněštinu (45 procent), bulharštinu (14), bulharštinu nebo srbsštinu (což je zvláštní skupina, kde jsou v obou jazycích stejná slova), erbsštinu, ukrajinštinu, ruštinu (všechny po 9,6 procenta), polštinu (2), češtinu, slovenštinu a slovinštinu (dohromady jen půl procenta).

Z množství staroslověnských (čili starobulharských) a bulharských slov (59 procent bez společné skupiny) můžeme usuzovat, kde nastala symbióza Slovanů s romanizovaným obyvatelstvem: bylo to na jihu od Dunaje, ale i na území dnešního Rumunska. Stará slověněština se nejvíce rozšířila v té době, kdy bulharská říše zaujímala i část dnešního Rumunska a sousedila na dolní Tise s Velkou Moravou.

Po této geografické poznámce je nezbytné vzít v úvahu též historii. Slavismy můžeme rozdělit na praslovanské, staroslověnské a novoslovanské. Za praslovanskou pokládáme dobu od římsko-slovanských a románsko-slovanských kontaktů až do vzniku staroslověnských památek, tedy zhruba

300 let, 6., 7. a 8. století. Abychom si tuto dobu trochu zkonkrétnili, připomeneme si z 6. století válku císaře Justiniána s Góty (jejíž historik Prokopios Césarejský píše velmi zajímavé věci o Slovanech), ze 7. století říši Sámovu a z 8. století ovšem imperium Karla Velikého. Toto praslovanské období si můžeme rozdělit, jak už bylo naznačeno, na fínsko-slovanské a roménsko-slovanské podle toho, kam posuneme hranici přeměny latiny v románské jazyky. Jsou badatelé, kteří ještě i 8. století pokládají za fínské. - Z praslovanského období nemáme vlastně žádnou písemnou památku. A tak si můžeme položit otázku, zdali se v rumunštině dá najít nějaký jev, který by se mohl pokládat za praslovanský. - Za staroslověnskou dobu se pokládá dalších 300 let, tj. 9., 10. a 11. století, o nichž už víme z historie více. V následující době pak dochází k zřetelnějšímu rozdělení na slovancké jazyky jižní, východní a západní.

Přejímání slavismů je vhodné zařadit i do celkového přínosu některých dalších jazyků, které mocně zapůsobily na rumunské lexikon. Periodizace vychází zhruba po 500 letech od thrácko-dáckého substrátu na přelomu letopočtu. Latinizace trvala až do pádu fínského impéria, pak od konce 5. století přicházeli ve větším množství Slované, v 10. století Maďaři a v 15. století Turci. Současně s Turky se začala uplatňovat i novořečtina. V 19. a 20. století mohutnější zasahují do rumunštiny nynější světové řeči francouzština, ruština, němčina a angličtina.

Nyní přistupujeme k velmi stručnému rozboru několika slov, z nichž je většina staroslověnského původu.

1. Jsou to především tři adjektiva používaná v oslovení, např. v dopisech: drag, iubit, scump. První je zcela jasné. Participiální iubit je vlastně křikavec, protože jeho koncovka pochází z latinského -itus. Pozornosti si zaslouží scump odpovídající našemu skoupý, kde bylo dříve nosové o. V rumunštině se uchovaly významy 'vzácný', 'drahý', které jsou zřejmě původnější. Ale je nutno vyzdvihnout tu zvláštnost, že rumunština má na vyjádření příslušné vlastnosti 3 adjektiva slovanckého původu, a žádné slovanského původu. Na Západě se ujalo většinou latinské CARUS. Způsobila to v rumunštině konkurence substantiva car znamenajícího vůz, anebo se budeme raději dovolávat mohutnosti slovanckého vlivu? Vždyť to jsou vlastně domácí slova.

2. Takový zjev, kdy se v rumunštině zachoval v přejatém slově nějaký význam, který v moderním slovanském jazyce už neexistuje, bychom mohli nazvat petrifikací, tj. doslova zkameněním, ustrnutím, ustálením.

Za velmi průkazný doklad petrifikace můžeme považovat dvojici loviti - lovi. Rumunský infinitiv a lovi znamená 'udeřit', zatímco české sloveso může značit též 'chytat různými způsoby'. Anebo rumunské viagă se zase vyvinulo až k významu 'moc', 'síla', zatímco český termín vždy spojujeme s vlhkostí, vodou. Společným jmenovatelem je zde zřejmě význam 'míza'.

3. O tom, na jaké cesty se může vydat slovo, svědčí na první pohled krásné rumunské substantivum nadisancă (s variantami nadiceancă a na-dicencă). Je neznámé v Sedmihradsku a Valašsku, ale je moldavské, a citovaný slovník uvádí, že pochází z ukrajinského tvaru naitičanka s významem 'lehký nekrytý vozík', 'bryčka'. O tomto termínu se zmínil v roce 1919 na přednášce v bukurešťské taneu Hertvík Jarník:^{2/}... mohou například citovat slovo naiticeancă, které se v některých krajích Bukoviny používá na označení jistého druhu vozu; je patrně odvozeno od německého pojmenování moravského města Neutitschein", tj. Nový Jičín. K těmto nevyčankám se hrdě přihlásili výrobci našeho nejrychlejšího vozu, Tetry 603, když oslavovali založení továrny. V dějinách města v první polovině 19. století čteme, že novojičínské bryčky a lehké vozíky byly zasílány až do Ruska. A tak se z ukrajinismu nadisancă v rumunštině nakonec vyklubává moravismus, kde je slovanšská vlastně jen koncevka.

4. Zůstaneme na Východě u infinitivu a pasli. Rumunské sloveso a pasli je přechodné a znamená 'ukrástí', 'uzmouti'. V rčení a o pasli značí 'utéci', 'zmizeti', 'schrnouti'. Podle slovníku pochází z konverzačního pošli, což je plurál, k pošol, které také existuje v rumunštině jako citoslovce např. v Creangově povídce o Ivanu Mošnovi: Pasol na turbincă! 'Šup do kabely!'. Ta celá věta se vlastně skládá z tří slaviamů. Tvary pasol, pasli mají nakonec význam imperativní, tj. časově spadají do přítomnosti. Jestliže vytvoříme rumunský budoucí čas voi pasli, pak máme opravdu paradoxní morfologický pentrefakt, protože jedna složka původně mohla znamenat i minulost.

5. Český vojenský termín z doby husitské se objevuje v rumunštině v podobě pavază, který znamená 'štít'. Vazba a sta pavază značí 'bránit', 'hájit'. Jako singulare tantum se užívá v přeneseném významu 'obrana', 'ochrana', 'opora'. Slovník pokládá toto slovo za polonismus, pochází prý z paweża (podle italského města Pavie, kde se vyráběly štíty), ale Karel Titz^{3/} správně ukázal, že by to nemohl být přízvuk na první slabice, protože v polštině je na předposlední. Je to tedy bohemismus.

6. S přízvukem operujeme i u předposledního rozebíraného slova.

Je to substantivum popor, které je zajiště románské. Ale co se to stalo s přízvukem a proč? Je na konci slova? Je přece lat. populus, šp. pueblo, port. povo, fr. peuple, it. popolo, rét. pievel. Počátkem tohoto století podal nepřesvědčivý výklad Sextil Puscariu, který implicitně odmítl Candrea, když vyzdvihl, že popor je neologismus, a ne staré slovo. Pokusil jsem se o nový výklad v Revue roumaine de linguistique.^{4/} Jestliže je to neologismus, pak muselo existovat domácí slovo. A to je norod, pl. noroade ze staroslověnského narod s přízvukem na konci. Jistěže zde sehrála svou roli i náhoda, že obě slova jsou v singularu dvojslabičná a v obou slabikách mají stejnou samohlásku o. Za průkaznější je však třeba pokládat plurál, který je popoare podle noroade, kde bychom mohli očekávat v plurálu maskulinum jako v jiném neologismu trochu jiné podoby: popul, populi s přízvukem na první slabice. Můžeme tedy soudit, že popor zdědilo přízvuk po slovanském norod.

7. Jako poslední si klademe tuto otázku: Dá se rum. smintină pokládat za praslovanský petrefakt? Slovník má jen porovnání s bulharským a ukrajinským 'smetana'. S. Puscariu^{5/} je pokládal za domácí slovo, které prý přejímaly i slovanské jazyky včetně češtiny. Tu připomíná i jméno našeho skladatele. Další výklad však chybí.

Zde nám však pomůže etymologický slovník českého jazyka. Václav Machek^{6/} především zdůraznil, že 'smotana' nepochází od slovesa 'smotati', protože se opatrně sbírá. Ale vyslovil hypotézu, kterou chceme v dalším podepřít, že 'smotana' pochází ze staršího praslovanského sū-ment-ana, které se změnilo na mladší praslovanské sū-me-tana, když prostřední n zmizelo vlivem disimilace vzhledem k n v poslední slabice. Základ -ment- souvisí podle Machka se slovesem 'másti' a slovesem 'moutiti', které je technickým termínem pro stloukání. A právě tuto praslovanskou nosovku -en-, obsaženou v předpokládaném -ment-, chceme uvést v souvislost s rumunským in, které máže mít několik pramenů, a to nejméně dva slovanské a tři latinské, jak ukazují následující příklady: lat. an: canto > cînt 'zpívám'; slov. en: rendü > rînd 'řád'; lat. in: incipio > incepep 'začínám'; slov. on: tonga > tîngă 'touha' a lat. un: aduncus > adînc 'hluboký'. Z přehledu vidíme, že in ve slově smintină odpovídá typu rendü > rînd.

Zatímco tedy Machek pouze předpokládal praslovanské základy -met- (mladší) a -ment- (starší), rumunské -mint- přímo demonstruje tuto starší variantu, čili rumunské slovo je do jisté míry petrifikovaným slavismem. Na starobylost převzetí poukazuje též změna koncovky -ana na -ină, protože později přejatá slova např. hrană 'potrava' a rană 'rána' zachovávají původní a v první slabice, t.j. nemění je na i.

Domníváme se tedy, že amintină bylo převzato z velmi staré fáze praslověnanštiny a že bychom si tedy této podoby slova měli vážit zrovna tak, jako si váží archeolog např. slovanského materiálního nálezů z 6. století.

Na závěr bychom mohli ještě dodat, že přejímání slov si заслужuje soustavného studia a větší pozornosti, než tomu bylo dosud.

P o z n á m k y

- 1/ Dictionarul limbii române moderne. Bucuresti 1958.
- 2/ J. U. J a r n í k - H. J a r n í k , Relatiunile romano-cehoslo-
vace din trecut si din viitor. Bucuresti 1979, p. 28.
- 3/ K. T i t z , Ohlasy husitského válečnictví v Evropě. Praha 1922,
str. 58.
- 4/ P. B e n e š , Sur un déplacement intéressant de l'accent. Revue
roumaine de linguistique XIII, 1968, no 4, p. 357-359.
- 5/ S e x t i l P u s c a r i u , Die rumänische Sprache, ihr Wesen
und ihre völkliche Prägung. Aus dem rumänischen übersetzt und bear-
beitet von Heinrich Kuen. Leipzig 1943, p. 391.
- 6/ Václav M a c h e k , Etymologický slovník jazyka českého, Praha
1968.

SUR QUELQUES SLAVISMES EN ROUMAIN

Les slavismes roumains ont été empruntés du slave commun, du paléoslave et des langues néoslaves du Sud, de l'Est et de l'Ouest. Il est utile de les examiner en dressant les statistiques concernant les langues donneuses, les espèces de mots et les domaines d'où on emprunte.

Sont examinés: 1/ les adjectifs drag, iubit et scump, tous signifiant 'cher' provenant de CARUS qui n'a pas laissé de vestiges en roumain; 2/ le verbe a lovi 'frapper' et le nom vlagă 'pouvoir', 'force' sont des pétréfacts qui ont conservé leurs significations primitives tandis qu'en tchèque 'lovit' signifie 'chasser' et 'vláha' 'humidité'; 3/ le nom nădisanță 'cabriolet' provient du toponyme morave Nový Jičín, bien sur de sa variante allemande Neutitschein; 4/ le verbe a pasii est d'origine russe et représente une curiosité car on a formé un infinitif à l'aide d'un participe en -i; 5/ le nom pavăză 'bouclier' n'est pas un polonisme parce son accentuation sur la première syllabe démontre qu'il s'agit d'un bohémisme; 6/ le déplacement de l'accent dans le nom popor (accentué sur la dernière syllabe) 'peuple' s'explique aisément à l'aide du synonyme d'origine slave, norod; 7/ nous croyons avoir trouvé un vestige du slave commun dans le nom smîntină, tch. smetana 'crème' où on rencontre la vieille nasale.